

Т. б. б
203

Бедошину Луки Беловиту,
промену,

ОДГОВОР

из
Стаса,

НА „ПРИКАЗ“ Г. СТОЈАНА М. ПРОТИЋА У „ДЕЛУ“ КЊ. 18.

О МОМЕ ДЕЛУ

„ФИНАНСИЈЕ И УСТАНОВЕ ОБНОВЉЕНЕ СРБИЈЕ“

ОД

МИТЕ ПЕТРОВИЋА

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1898.

Време ће све открити, а нас ће земља с временом покрити.

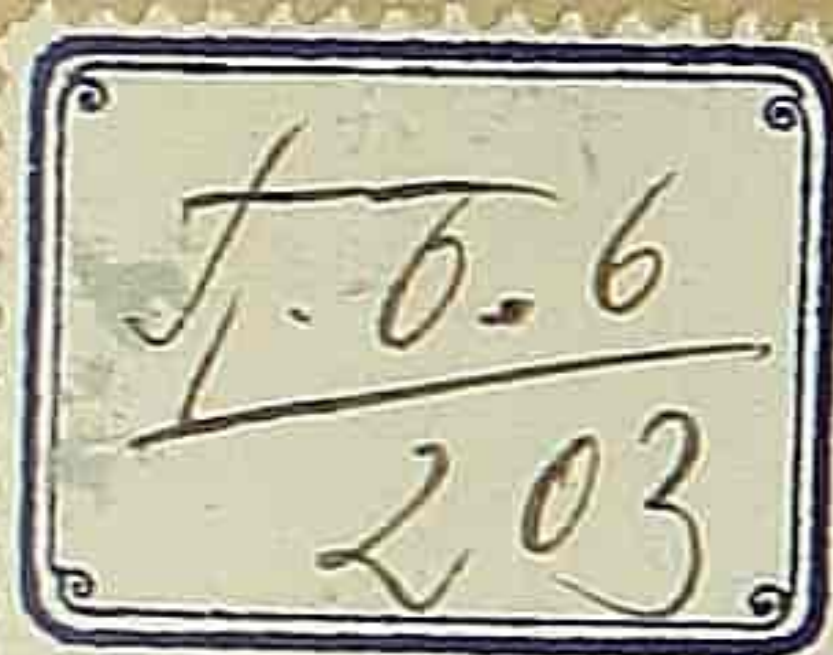
1817. године.

Јова Миоковић,
КНЕЖЕВ СЕКРЕТАР

Догађаји се приповиједањем исваре и у оном истом нараштају у коме се догађају, а камо ли за неколике стотине година.

1828 године.

Вук Стеф. Караџић.

Лука Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Celović
BEOGRAD

ОДГОВОР

На „приказ“ г. Стојана М. Протића у „Делу“, књ. 18. о моме делу „Финансије и Установе обновљене Србије“.

У часопису „Дело“, свесци за месец април, у одељку „Критика и библиографија“, на страни 139. приказано је и моје ново дело „Финансије и Установе обновљене Србије“.

На томе месту, власник истог листа, г. Стојан М. Протић, у својој срџби напао је лично мене. Знајући његово нерасположење, како према мени, тако и према сваком озбиљнијем умном раденику, без погледа на то, је ли исти његов друг, пријатељ или противник, заиста не би ни главе осврнуо. Али, кад се г. Ст. Протић, и овом приликом, послужио неистином, и на такав начин напао на мој јаван рад и моју част, само да би, обмањујући читалачки свет, који је прву књигу поменутог дела онако лепо предусрео и примио, нашкодио мени, не марећи што тиме о себи даје још једну ружну сведоџбу, то сам изазван, да овим путем одбијем онакав напад, за што молим да ми се не замери, што ово одбијање нисам могао да сведем само у неколико речи.

I

Та „критика“, Стојана М. Протића, дели се на два са свим оделита дела. Први се тиче моје понуде г министру финансија, да дело прими, и процедуре

кроз коју је — по наводима истинољубивог г. Ст. Протића — та понуда прошла до награде и штампања. Други се део тиче више критике самога мог дела. Тога ћу се реда и ја у свом одговору држати.

У првим редовима свога напада, г. Ст. Протић износи, да ствар односно моје понуде, да се дело „Финансије и Установе обновљене Србије“ прими и штампа о државном трошку т. ј. о трошку министарства финансија, није била пред Министарским Саветом, доносећи:

„Нити је министарски савет што по овој ствари решавао нити какву одлуку доносио: ни под председништвом Њ. В. Краља ни без Његова председништва. О томе је решавао и решио сам г. Др. Михајло Вујић, као ондашњи министар финансија, коме је дело и понуђено било“.

Шта је хтео с тим г. Ст. Протић да рече о ствари, која се догодила пре једанаест месеци, не само пред једним лицем, већ пред осам најодабранијих лица, пред узвишеним лицем Његовог Величанства нашег Господара Краља? На ово ће моћи сваки одговорити.

Но, заиста је чудно ово изношење једнога човека, који се налази на јавном пољу наше журналистике и новинарства, коме свагда треба пред очима да лебди само истина; који хоће да води јавну и отворену реч у свима могућим правцима; и који најзад хоће да и у својој странци и у државној служби, заузима једно од највиднијих места, са неограниченим поверењем, а лађа се оваке неистине, само да нашкоди човеку кога лично не трпи. Заиста невероватно, али је то факт.

Да видимо сад у чему је истина.

Прошле године, 26. јануара, моја је понуда о делу „Финансије и Установе обновљене Србије“, да се прими и штампа о државном трошку, била већ у рукама тадашњег министра финансија, г. Др. Мише В. Вујића. Узимајући г. Вујић, да издавање и на-

града поменутог дела долази у важније предмете, са којима треба да изађе пред „своје колеге у Министарском Савету“, за то „сматрао је за своју дужност“ да реферује Министарском Савету, *иа за тим да донесе своје решење*, што је и учинио у среду 14. маја пр. године. Ово је на молбу моју, за констатовање истине у овој ствари, господин Вујић потврдио и писмом својим, које гласи:

Београд 4. априла 1898. год.

Поштовани Господине.

Како је за мојега министровања за ме вазда важило правило, да о свакој, ијоле важнијој, ствари из мога ресора (који не спада у круг вршења обичних административних послова) известим како Његово Величанство Краља, тако и своје колеге у Министарском Савету, то сам наравно сматрао за своју дужност, да и по ствари издања и награде вашег дела: „*Финансије и Установе обновљене Србије*“ од стране Министарства Финансија, реферујем седници Министарског Савета под председништвом Његовог Величанства Краља, пре него своје решење о томе на писмено ставим.

То вам је мој одговор на постављено ми питање у писму вашему од 3. овог месеца.

С поштовањем.

Ваш

Др. Мих. В. Вујић

Ово министрово реферовање Министарски Савет, чија је седница, поменутог дана по подне, држана у Краљевом Двору, а под председништвом Његовог Величанства Краља, примио је и једногласно одлучио, да се поменуто дело, по предлогу министровом, прими и штампа о државном трошку, и писцу изда онолико награде, колико је том приликом министар г. Вујић изнео, а то је 9.000 динара. Ову одлуку, као и многе друге, по стварима далеко важнијим,

Министарски Савет није ставио у записник, већ је, као и обично, оставио дотичном министру да прими и изврши.

После ове одлуке Министарског Савета, као што се види и из предњег писма министровог, Министар финансија одмах је донео своје решење, које је сам својеручно написао на понуди. Решење министрово гласи:

КБр. 1709.

Узев у обзир с једне стране изворну вредност а с друге опет и обилност овога списка *Финансије и Установе обновљене Србије* до 1842 године, од г. Мите Петровића чл. пор. управе, решавам: да му се на име *укупне награде*, како за публикување текста и прилога, тако и за редакцију и коректуру, изда из канцелариских трошкова (привремено) поверенога ми министарства, сума од девет (9.000) хиљада динара у сребру, и то тако, да прву трећину ове суме (у 3.000 дин.) може писац примити већ при предаји рукописа државној штампарији на штампање, другу у половини штампања целог дела, а последњу при извршеној публикацији целокупнога дела са прилозима заједно.

14. Маја 1897 год.
у Београду.

Министар Финансија
Др. М. В. Вујић

Према изјави пишчевој текст ће изнети око 80 штампаних табака а прилози око 100.

По већ усвојеној пракси за државна издања, да ће се и писцу овога дела 50 (педесет) комади на слободно располагање.

14. Маја 1897. год.
у Београду

Министар Финансија
Др. М. В. Вујић

Из овог и оваког министровог решења, види се ово:

1. Да је дело „Финансије и Установе обновљене Србије“, награђено, а није откупљено.

2. Да се од целокупнога понуђеног дела које износи на 450 штампаних табака, има о државном

трошку одштампати текст и прилози свега око 180 штампаних табака.

3. Да редакцију и коректуру држим сâм, што и јесте сасвим природно, да се овде послужим речима једнога поштованог пријатеља: да дете своје, писац треба сам да умије, очешља и обуче, које ће много боље учинити и за то, што он најбоље зна све шта је имао на уму при стварању свога дела, но што ће то други учинити.

4. Да реферат од 31. марта, који је поднесен услед министровог наређења од 2. фебруара, које ниже износим, није усвојен.

И ако је ово министрово решење чисто и јасно за свакога, није за г. Ст. Протића, који би био рад да ствар изврне наопако и протумачи на свој начин, како би можда годило само његовом личном интересу.

Међу тим сваки, који је имао посла са откупљивањем или награђивањем ма каквог дела и предмета, знаће: да дело једно израђено откупити или наградити, није једно исто. Код откупљеног дела, купац постаје господар и сопственик; а код награђенога, писац остаје и даље сопственик. И код једног и код другог случаја, у целоме свету, постоји ово правило:

1. Код откупљивања, нарочито књижевног дела, долази нарочити специјални уговор, у коме се мора тачно и по реду изложити: шта писац и понуђивач даје, а шта купац прима и узима; да ли куповином дела купац задобија и сва права, или она остају писцу; каква права и дужности остају писцу, да их испуњава, ако сва права издавања дела прелазе на купца, тј. при поновљеном прештампавању дела.

Код сваког откупљивања дела, у уговору се морају предвидети сви услови, који везују продавца као и купца

2. Код награђивања дела, постоји сасвим друга процедура. Ту се без нарочитог уговора свршава

једним обичним писменом, а често и без овога. И награда може бити тројака:

а) Награђивач издаје својевољно обећану награду писцу, као помоћ да дело своје одштампа и изда на свет. Ово може бити у предавању једне извесне суме новаца, предате лично писцу; или у плаћању штампе и осталих трошкова око издавања дела. И у том случају писац добија дело одштампано и укорено без икаквог свог трошка.

б) Награђивач издаје награду писцу, плаћа штампу и све трошкове око издавања дела, разуме се првог издања. За себе узима сву одштампану и укорену количину књига, коју после распродаје и чини даље са њом шта хоће.

в) Награђивач издаје награду писцу у новцу, за тим и сву чисту добит од продатих књига; а за себе задржава само онолику суму, колико је издао за штампање, повез и дату награду писцу.

У ова три случаја награде, писцу остаје рукопис и цело дело као његова потпуна својина, са свима правима за даље издавање.

Овај исти принцип влада и код Државе, кад она што откупљује или награђује. И код ње за откуп мера бити нарочити уговор; а награђивање долази само решењем дотичног министра, који дело награђује и прима да се одштампа.

Код поновљеног штампања дела, ретко бива без допуњавања и исправака. Ако је писац задржао сва права за себе, он то чини по вољи својој кад хоће и ако хоће; али, ако су, уступањем дела, сва права прешла на другог, онда се мора условити: је ли, при поновљеном штампању дела, писац дужан да уноси допуне и исправке, ако би их било, и ако је дужан, је ли са или без награде. Ово нарочито мора бити у писменој погодби условљено; јер и први и најзнаменитији књижевници светски, при поновљеном издавању свога дела, допуњују недостатке и исправљају погрешке. Што ће рећи, да нема умнога ра-

деника, ма какве величине и стеченог гласа био, да је непогрешан. Али за то је ту само хладна и непристрасна објективна критика, која има задатак, да покаже те погрешке и недостатке, да упути и исправи писца.

Ово сваки зна, само то неће да зна г. Ст. Протић, који се ево на овај начин боји, да писац, после оваког мучног рада, издавањем целог дела, не добије толико, да се помоћу награде може обогатити и купити крова изнад главе своје и своје деце. Ово је заиста једна ружна појава код човека од пера, који није био кадар да своје лично нерасположење према писцу, а пред општом коришћу, уталожити. Према томе, нека се нико не чуди, што се код нас у Србији, код толике масе интелигенције и потпуно спремних умних снага, ређе ко одважи да се својим већим књижевним радом појави на књижевном пољу, јер зна да га тамо не чека само хладна и непристрасна објективна критика, већ и спремна, необуздана и завитлана секира, каквога Стојана М. Протића, да га њоме удари по сред чела, и блатом се баци на његов цео рад, да се више никад не сети пера и књижевног рада.

Но да пођемо даље.

У овоме нападу, или како он назива, у „приказу“ мога дела, г. Ст. Протић није изнео догађај од 2. фебруара, ког је дана г. министар одредио одбор од три лица да прегледају понуду моју о делу, до њиховог поднесеног реферата на Велику Среду; и од тада па до донесеног министровог решења о награди и штампању дела. С тога, нека је дозвољено да ову празнину ја допуним.

Кад сам предао понуду, на полеђини исте, господин министар је својом руком написао:

„За оцену ове понуде одређујем начелнике подручнога министарства г. г. Рашу Милошевића, Светозара Милојевића и Стојана Протића с тим, да ми

предложе како суму награде, тако и начин исплате и штампања“

2. фебруара 1897.
Београд.

Министар Финансија
Др. М. В. Вујић

Три дана после овога, г. Раша Милошевић потражио је од мене, да донесем један део од израђеног дела, да би могли да одреде награду. Истог дана по подне, предао сам г. Раши један већи део од целог дела, тј. све, што се данас налази одштампано у првој књизи (без регистра, и турски речи), и још 680 табака од остатка дела. Све ово г. Раша примио је и држао врло пажљиво, затворено под својим кључем. После пет дана, г. Раша, који је свагда познат као пажљив и усталац у своме послу, свршио је преглед дела и понуду, колико му је било потребно, и предао је г. Стојану М. Протићу, да и он, а после и г. Милојевић, прегледају и проуче понуду. Г. Ст. Протић примио је понуду и дело од г. Раше, и све оставио у велики канцеларски отворени орман.

Предато дело са понудом лежало је код г. Ст. Протића у орману, све до краја месеца марта, и, за све то време, није нашао за потребно да узме на преглед и проучавање, и ако сам га више пута и сам лично молио, да то учини. Последњих дана месеца марта, обратио сам се писмом г. министру, јавио му да дело лежи код г. Ст. Протића више од шест недеља, и да га за све време није узео ни у руке, и замолио га да ствар по понуди мојој реши, или ми дело врати.

Услед овога, г. министар препоручио је г. Протићу, да одмах узме и сврши преглед и за тим, што скорије, да му поднесу реферат, како би по поднесеној понуди могао донети решење. Сад тек г. Протић извадио је понуду и дело из ормана, и 2. априла пре по дне отпочео га разгледати и прелиставати. После једног сата прелиставања, позвао ме је г. Протић

и потражио, да му донесем и остатак израђеног дела, са свима прилозима и документима, сву масу хартија, које скупа износи врло велику количину, на разматрање и преглед. Ово нисам хтео да учиним и одбио сам из два проста разлога:

1. Што „за оцену ове понуде“, као и за одређивање „суме награде, и начина исплате и штампања“, није потребно да г. Протић има при себи цело дело са свима прилозима и оригиналним документима, пошто је дело оцењено и г. министар поднесену оцену примио; нити су, пак, они овлашћени, да се упуштају у оцењивање шта треба да уђе у дело за штампу а шта не. То је лепо и правилно схватио и г. Раша Милошевић и г. Светозар Милојевић, само не г. Ст. М. Протић.

2. Што прилоге и оригинална документа, међу којима се налазе и од врло велике историске важности, нисам могао ни смео да поверим г. Стојану М. Протићу, из узрока: што се код дела мог показао немарљив, држећи га на отвореном и приступачном месту, где се ствари поверљиве природе не могу држати, и што сам га већ познао као човека себична.

Кад г. Ст. Протић није добио што је желео, сутра дан потражио је да му предам списак свију писмених докумената, са назначењем: где сам који нашао и код кога се сад поименце налазе. И ово потраживање г. Протића одбио сам, јер му исти није био потребан за проучавање понуде, сем ако је хтео да га има за своју личну употребу.

На Велику Среду, 9. априла, предат је г. министру потписан реферат, датиран под 31. мартом, и ако је г. Протић узео понуду и дело да разгледа први пут 2, и наставио сутра дан, 3 априла, а извештај је написан 7. априла, од самога г. Протића, и тога дана предат писару Пореске Управе да га препише. Сутра дан, на Велики Четвртак прошле године, г. министар предао ми је поменути реферат на читање.

Каква случајност, на Велики Четвртак прошле године, добио сам поменути реферат, који је чедо г. Стојана М. Протића. А ове године на Велики Четвртак, власник „Дела“, г. Стојан М. Протић, послао ми је у подне, за време ручка, априлску свеску, која је тога дана, можда, прва изашла на свет, са својим нападом с тим, да ми се у руке преда. Доносилац исте, разумев свога господара, донео је код моје куће, и питао дете за мене, јесам ли ту, и препоручио детету, које је пред њега изашло, да књигу ником другом не предаје но да унесе и оцу преда у руке. Чудна људска простота и пакост.

Из примљеног реферата, прво што ми је пало у очи, то је ово:

„Не могући се с оскудице времена, упуштати у подробно разгледање целог дела, ми смо се ограничили на овлашан преглед, који даје општи утисак и сумарну оцену целине.

„На такав начин прегледавши дело ми смо нашли“.... Испод овога, долази даље ређање, шта се нашло и шта се мисли.

Ово је лепа и потпуна сведоџба показане пажње, коју је г. Ст. Протић, одмах у првим редовима својим, истакао и признао, да је дело овлашно прегледано, тј. да није ни прегледано, а овамо се даје о њему сумарна оцена по некаквом општем утиску. Дело једно не прегледати, а о њему давати свој суд и мишљење, зар такво наметнуто суђење, као што се у овој прилици најјасније показало, није, да се најблаже изразим, за сажалење?

Исти реферат одштампао је г. Протић и у „Делу“ у целости, у самом продужењу свога напада на мене, те с тога налазим, да није потребно да га и ја овде износим.

Пошто сам реферат са пажњом прочитао, то сам истога дана написао писмо г. Др. Миши В. Вујићу, министру финансија, као одговор на исти ре-

ферат. Писмо моје са рефератом предао сам г. Вујићу и исто гласи:

Београд 10. априла 1897. год.

Господину Министру Финансија

Са пажњом сам прочитао извештај господе референата, од 31. пр. м., које сте изволели одредити 2. фебр. т. г. за оцену моје понуде, да се израђено велико дело „Финансије и Установе обновљене Србије“ до 1842. год. штампа, као издање министарства финансија, а на који слободан сам изнети Вам, Господине Министре, оно што заиста у самој ствари постоји, са следећом напоменом. У почетку самога извештаја, госп. референти су добро напоменули, да се нису упуштали у подробно разгледање целога дела, већ да су га овлаш прегледали. После ове напомене о овлашном прегледу, они износе некакве неупутне напомене, које налазе свога правога оправдања у томе, што би се једноме од њих требало да повери надгледање штампања поменутог дела и да даје директиву.

Даље веле, да су ово велико дело оценили по утисцима, које су добили после овлашног прегледа. Дело понуђено није никаква слика каквога сликара које би се имало да оцени по добивеном утиску, већ ако су мислили да им, и после оног и онаког непристрасног реферата г. Живана Живановића, треба да прегледају и оцене цело дело, ако времена нису имали, онда су требали са пажњом да прегледају бар неки део, и да изнесу мане и погрешке ако их има; а не без икаквог основа и потребе тражити некакву ревизију при штампању дела.

За списак, који је референт г. Стојан М. Протић од мене тражио, да види где се и код кога налазе оригинали редом, нисам му предао с тога, што ће исти са тачним назначењем сваког оригиналног документа редом, где се и код кога налазе, изаћи у делу на свом месту, ако се исто буде цело шам-

пало. Међу тим, највећи део оригинала налази се код мене, као моја својина, а један мањи део, у архивама појединих државних надлештава, општинских и духовних судова, појединих манастира и приватних лица.

За увод, што г. г. референти веле, да треба да отпадне, налазим, да је свакоме делу потребан увод, тим пре овоме делу, што се уводу, који неће изнети ни један и по штампани табак, износи поглавито стање пореза од доселења Срба у ове крајеве, до 1459. године, у колико сам могао да приберем и сложим из разних историских дела; за тим из Гласника Срп. Ученог Друштва и Законика Душановог. Ово је врло потребно баш с тога, да се види, да су Турци, освајањем српских земаља, поред политичких, економских и административних установа, наследили а у неколико и усвојили све врсте пореза са својим уредбама, уносећи још само једну једину нову врсту, а то је порез у живој деци. И за то налазим, да је овај увод потребан да остане.

У извештају се износи, да би, на неким местима, моје упуштање у рефлексије требало да буде што мање. Овај је навод погрешан за то, што, износећи документа, износим и њихову везу и важност појединих чинилаца. Међу тим, без пишчевих примедба не може ни да буде, а и ове су у моме делу незнатне.

Што господа у извештају веле, да би у делу требало означити, где је до сад у чему било друкчијег тврђења у литератури о стварима, фактима и догађајима, то је сасвим неумесно; јер ја, у понуђеном делу, износим само историску грађу и факта, а после је на књижевницима, да своја дела исправљају и допуњују. Од мене, пак, тражити да преврнем целу литературу, која се бави догађајима из најновије српске историје, да је корегисем и да те исправке штампам уз дело, налазим да би било и сувише излишно.

Веза, која се помиње, са дотичним документима која износим и помињем у тексту, може се постићи онда када се и оригинална документа одштампају у свескама, које после дела долазе на ред. А пре није могуће, јер се у првој књизи не може позвати на страну и свеску докумената, која ће се тек доцније штампати. Ово сам и сам једном кратком напоменом у делу навео.

На једном месту, у извештају, референти износе, да у тексту имам препис извештаја руског генерала Дибиха о стању Србије, извађен из „Голубице“. Ово не стоји. Кад су ме једном господа упитала, има ли у тексту докумената, која су већ штампана и публикована, одговорио сам им, да је био извештај генерала Дибиха из године 1811, узет из „Голубице“, али пошто је исти доста велики, то сам га избацио и прошле године, у месецу фебруару, предао га г. Стојану Протићу, да, ако хоће, изнесе у своме књижевном листу „Делу“.

Што даље веле, да преписе благајничких књига и осталих докумената нема смисла штампати, јер ко хоће штудије да чини, тај ће тражити оригинале, овде господа заборављају, да се до оригиналних докумената не може свагда ни доћи, јер су махом у приватним рукама. А друго, штампање овог дела, са свима прилозима и документима, није једино само за то, да се штампа ради научног интереса, већ поглавито да се све старине од вредности, у колико се могле искупити, тиме сачувају од коначне пропасти, јер им прети уништење, као сваке хартије, и прелазак у стране руке.

Наводи, изнесени у извештају, да би ваљало у табелама и делу објаснити поједине термине, н. пр. народни и државни службеници, народна и државна благајна, најбоље утврђују, да господа нису ни прочитали дело; јер да су прочитали, нашли би у тексту на своме месту објашњење о терминима, и то баш о овим, које у извештају износе. Међу тим, да

су пажљиво и сами наслов дела прочитали, уверили би се, да дело носи назив: „Финансије и Установе обновљене Србије“, а не, „ослобођене Србије“, као што су у извештају изнели.

У извештају, г. г. референти располажу туђом имовином, коме би требало оригинале предати и где чувати, и ако знају, да се највећи део оригинала налази у приватним рукама, и да се они тешко могу откупити. За време од скоро осамнаест година, прикупљајући старине по Србији, прикупио сам читаву масу оригиналних писама и докумената од важности, које нисам ни понудио за откуп нити хоћу да продам.

На предлог, изнесени у извештају, да ми „ваља одсеком платити, за цело дело са прилозима, табелама и документима, шест хиљада динара“, као и да ко други даје директиву и надгледа штампање мога дела, не пристајем никако. Јер и само прикупљање и откупљивање старих докумената, као и преписивање оригинала, мене самога кошта преко половине од предложене суме. А међу тим, кад сам био у стању, да цело дело са свима прилозима и табелама, из онако растурених и по времену одвојених података у прегледне целине саставим и израдим, без сваке сумње, бићу кадар да и овај други део, надгледање штампе итд. пажљиво и савесно извршим.

На завршетку овога, слободан сам изнети Вам, Господине Министре, да пристајем на откуп овога дела само под овим условима:

1.) Да се дело штампа са свима прилозима, табелама и документима, по предложеном реферату, г. Живана Живановића, који се налази као прилог уз понуду од 26. Јануара т. г.

2.) Да ми се за цело дело плати, од сваког штампаног табака по онолико, колико будете Ви оценили да је право.

3.) Да ми се од целог одштампаног дела уступи 50 до 100 комада.

Но, ако се ово не би могло усвојити, онда предлажем ову другу понуду, да се дело одштампа у државној штампарији, као издање министарства финансија, о мом трошку, но у том случају да буду дужне све власти, именоване у ранијој понуди, дело набавити. А за ово вољан сам за сваку одштампану књигу овога дела, положити државној каси по хиљаду динара, као њен приход.

Ако, Господине Министре, усвојите једну од ове две понуде, онда Вас молим да изволите одобрити, да дело одмах уђе у штампу.

Захваљујући Вам, Господине Министре, и овом приликом на свагдашњој високој пажњи и поверењу.

Ваш

поштовалац

Мита Петровић.

Пошто је г. Вујић примио ово писмо, предао га је г. Ст. Протићу на прочитање, што ми је, после неколико дана у разговору, казао сам г. Протић.

После онаког реферата и мога писма, да би г. министар нашао какав згоднији излаз, те да отклони пречагу, коју је онаким рефератом г. Протић створио, и ствар привео крају и решио онако, како само понуђено дело заслужује, на поменутом реферату, (узимајући моје писмо само као приватно њему упућено) ставио је:

„Ову оцену упућујем писцу госп. М. Петровићу, да се према њој изјасни“.

Испод овога, а по жељи г. министра, какав да буде мој одговор, ја сам одмах и написао:

„За написано дело, са припадајућим табелама и најнужнијим подацима, који уз дело треба да изађу, награда је мала одређена. Стога, част ми је замолити господина министра, да изволи одредити већу награду на коју би могао пристати.“

„Што се, пак, тиче докумената и преписа, не пристајем на откуп, као и да други држи коректуру и надгледа штампу“.

После два дана, 14. маја, г. министар је реферовао о издању и награди Министарском Савету, као што сам напред изнео, и, *услед одлуке Министарског Савета*, донео је своје формално решење о примању дела, да се штампа о државном трошку и награди.

Решење своје г. министар није ставио у продужењу реферата, чеда г. Ст. Протићевог, ни испод моје предње изјаве, већ на самој првој понуди мојој. А то значи, да г. министар није усвојио поднесени реферат, на који се у своме решењу није ни позвао. Кад се г. министар, у својеручно написаном решењу, није позвао на мишљење исказано у реферату, т. ј. није ставио: по саслушању одређених итд., као што се то из решења види, а г. Ст. Протић без сумње зна, био је и председник Пореске Управе, где се свакога дана решења доносе и пишу, да то значи, да није усвојено поднесено мишљење и сматра се као да и не постоји. А шта је најпосле и могао друго учинити г. министар, кад се у почетку самога реферата, износи: да дело није прегледано, већ да се овлаш предистало, но да такав реферат одбаци. И онда, јесам ли ја могао у првој књизи мога дела, после предговора и познате оцене г. Живана Живановића, донети одбачени реферат? То нека читаоци кажу

Што се, пак, тиче одређивања, колико да се од целокупног израђеног дела одвоји и штампа за сад о државном трошку, и колико и као шта да се од прилога штампа, ствар је била погодбе. И ја сам се са г. министром погодио: да текст изнесе „око 80 штампаних табака и прилози око 100“. И то је г. министар утврдио у своме решењу, по споразуму и погодби нашој.

Међу тим, и ако горе поменути реферат није усвојен, не може се порећи његово дејство и на г. министра, који је, као што се види, својим решењем, нарочито захтеваном изјавом, датом од стране моје, обухватио редукцију дела на 180 штампаних табака, од понуђених 450 табака. И онда настаје питање: зашто сад мене кори г. Ст. Протић за ту разлику?

А око овога, колико ће се од целокупног дела штампати, ствар је овако текла:

Да се не би државна каса излагала једном знатном издатку, око штампања и издавања овога целог дела, јер по мишљењу министровом, дело одштампано можда неће се моћи распродати и лежаће после у магацину, као што леже и многа друга државна издања, то је г. министар хтео да се о трошку државном одштампа текст само у онолико, колико је данас изнела прва књига, која је штампана и већ растурена, без икаквих даљих прилога. За ово ми је само, и то само за текст, за данашњу прву књигу, без икаквих прилога и преписа, г. министар нудио на име награде 6.000 динара; наводећи том приликом *да су и референти, при одређивању награде били за то, да треба текст штампати и дати писцу награду у 6.000 динара.* А као мерило служило им је, на неколико дана раније, понуђено дело г. Раше Милошевића, „Познавање робе“, које ће изнети на 40 штампаних табака, и награђено је, по предлогу поменуте господе, са 3000 динара. Пошто ће текст мога дела изнети два пута толико, око 80 штампаних табака, то су узели да и награда треба да буде већа само за два пута, а то је 6.000 динара. Господин Ст. Протић би је за већу награду, али пошто су се у томе она два референта сложили, и г. Св. Милојевић није хтео од те цифре никако да одступи, то је и он попустио и сложио се с њима за 6.000 динара.

Г. министар, пак, желећи да дело ово угледа света, при нуђењу награде од 6000 динара, додао

је: да, с погледом на стање државне касе, неће да се штампају прилози, нити му, пак, требају исти, као ни преписи, ни оригинални документи.

Кад на ову понуду, да се само текст штампа без најнужнијих прилога, нисам хтео пристати, онда је г. министар попустио, да се један део прилога може штампати; а доцније, кад наступе боље финансиске прилике, да понудим остатак од израђеног дела, да се о државном трошку штампа. Но да би ме г. министар ограничио, јер је и сам увидео да ми није стало толико до награде, колико да се цело дело штампа, и да се, на тај начин, тамо изнесене старине очувају од сигурне пропасти, тражио је да се изјасним, колико налазим да после текста треба одштампати најпотребнијих прилога. Изјаву моју г. министар унео је у своје решење и утврдио:

„Према изјави пишчевој текст ће изнети око 80 штампаних табака и прилози око 100“.

Овим је г. министар хтео да ме ограничи у томе да, и ако је овај један део од целокупног дела, у величини од 180 табака, који се има сад да одштампа о државном трошку, *награђен одсеком, а не од штампаног табака*, не бих ја после узео и, на основу његовог решења, штампао о државном трошку цело дело у величини од 450 штампаних табака, те изложио државну касу једном знатном издатку. И остајући при горњој награди одсеком од 6000, додао је још три хиљаде динара, за редакцију и коректуру, уносећи у решење: „да ми се на име *укупне награде*, како за публикување текста и прилога, тако и за редакцију и коректуру, изда“ 9000 динара.

Да је све ово овако текло, хвала Богу, жив је господин Др. Миша В. Вујић, тадашњи министар финансија, који је дело ово наградио, и који неће никад дозволити, да, ни г. Ст. Протић, нити ико други, на рачун његов износи оно, што не постоји у самој ствари.

Сад, има ли у овоме какве год моје себичности и себичних намера, како при писању и израђивању овога великог и важног дела, „Финансије и Уставне обновљене Србије“, тако и при давању једног само дела, да се одштампа о државном трошку. И да ли је ова награда од 9000 динара, за дело које ће изнети око 180 штампаних табака, заједно са редакцијом и коректуром, тако велика, да је оправдана бојазан г. Стојана Протића, да ће отуда писац, који је на прикупљању старина провео осамнаест година времена, а на израђивању самога дела пуних пет година, за тим кога само прикупљање и откупљивање оригинала, преписивање и добављање писаћег материјала, кошта на половину добивене награде, моћи стећи каквог великог капитала. Ово нека читаоци кажу и пресуде, а не г. Ст. Протић, коме је измакао један сигуран и знатан хонорар, како је он то умео да намести и израчуна, само да је још г. министар усвојио поднесени реферат, у коме је г. Ст. Протић на крају додао:

„Да дело ово ваља откупити и штампати, уз горе поменуте ограде и преправке и можда и потребне допуне с тим, да, ако Ви изволите усвојити ово наше мишљење, било један од потписаних било други, којег Ви одредите, само штампање надгледа и директиву даје.....“

И да је г. министар ово усвојио, сигурно би ово надгледање пало у део г. Протићу, како је он то лепо за себе удешавао, и награда за његов труд била би далеко већа од награде коју сам ја, после толиког рада и издатка, добио. И онда г. Ст. Протић сигурно не би замерио, што сам унео и неке податке, који су већ објављени у Српским Новинама и Голубици, наводећи да сам рачунао „у документа и објављене ствари“. Ако сам што и узео, узео сам само ради потпуности и целине, и то узео сам: из Српских Новина, које су штампане још 1834. године, Хатишериф и Берат од 1830. и Ферман од

1833. године; а из Голубице, штампане за 1843. и 1844. годину, пет мањих прилога из времена првог устанка. Све ово скупа стало је у првој књизи, на две трећине од једног штампаног табака, на непуних дванаест страна. Дакле, према оноликој изнесеној маси, до сад непознатих оригиналних докумената у књизи I, ово није ништа. Међу тим, дело је награђено одсеком а није од штампаног табака, те да се тиме хтело, да истера што већи број табака.

Кад сам, дакле, с г. министром утврдио, да текст изнесе „око 80 штампаних табака, а прилози око 100“, узео сам да се дело штампа онако, како је штампана „Кнежевина Србија“ г. Милана Ђ Миљевића, са проредом и 34 до 35 врста на свакој страни. И пошто моја четири писана табака стају у један штампани, а цео текст, без предговора, садржине, регистра и речника турских речи, износи на 355 писаних табака, рачун је био чист и јасан, да ће прва књига, у коју ће сав текст ући, изнети преко 80 штампаних табака. Али, кад је 17. маја дело већ било предато Државној Штампарији на штампање, г. министар позвао ме је и уговорили смо: да дело буде штампано словима париски цицero, без прореда, и што збијеније са 43 врсте на свакој страни листа. И према овоме, у место 4 ушло је 6 писаних табака у један штампани, и онда је, са свим природно, и текст спао на мањи број табака.

Да је г. министар хтео, као што је том приликом и поменуо да жели, да одређени део награђеног дела стане на што мањи број штампаних табака, како би штампање и остали трошкови само што мање коштали државну касу, да се штампа из најситнијих слова, „нонпарељ“, и збијено, текст би стао на 10—12 штампаних табака, и онда би цело дело од 450 штампаних табака стало једва на 80 табака. И у том случају, г. Ст. Протић вечито би од мене тражио текста на 80 штампаних табака, а прилога 100.

Четири месеца је како се књига I налази у рукама читалаца, а штампана је у 2000 комада. За ова четири месеца, све је већ распродато и налази се још само непуних 150 комада, и ово ће се најдаље идућег месеца распродати. И државна каса, после свију исплаћених трошкова и трећине награде, колико припада на прву књигу, добија само од ове прве књиге чистих 1.237·60 динара, колико је данашњи г. министар финансија у акту, упућеном главној државној благајници, утврдио.

Оволика добит припада државној каси, после онако ниске цене одређене књизи. Међу тим, кад је данашњи г. министар одређивао цену књизи, узео је: да државна каса има да исплати, по поднесеном рачуну, Државној Штампарији за штампање и укравање у тврдом повезу 7.162·40, и као трећину награде, од три књиге, 3.000, свега 10.162·40 динара; да ће се од 2000 комада прве књиге моћи распродати 1800, и да за то цео издатак од 10.162·40 долази на ових 1800 књига, што значи да сваки комад ове књиге кошта државну касу преко 5·64 динара. И при овом прорачуну, г. министар изјавио је: да је коштање изашло пет и по динара, одобрио би да се толико одреди и цена књизи, само да се покрију сви издаци учињени око издавања овог дела, не тражећи никакву добит за државну касу, која са овим делом и не треба да тера шпекулацију. Али, како је коштање изнело преко 5·64 динара, то је цена књизи одређена 6 динара.

Услед тога, што је цена књизи одређена 6 динара, државна каса добија од сваке књиге скоро по 36 пара; а пошто је за продају изложено 1900 књига (50 књига добио је писац а 50 је отишло на бесплатно растурање), дакле, сто више, то је на овај начин државна каса у добитку а не на штети.

Да је цена књизи врло мала, признаће сваки, који је имао слична дела у рукама, као што је н. пр. „Кнежевина Србија“, која се продаје, и то још

у меком повезу, 10 динара комад, као и друге. Дакле, и са те стране није нико оштећен.

Даље.

У понуди мојој од 26. јануара прошле године, коју сам поднео г. министру финансија, а коју је г. Ст. Протић, у своме нападу, на страни 141—143 „Дела“ одштампао, напоменуо сам и ово; Ако би се цело понуђено дело, које ће изнети на 450 штампаних табака, одштампало, и то подељено у 7 до 8 књига, узмимо у 7 књига, свака у 2481 комад, колико има код нас општина, школа и пореских одељења, и одредила цена свакој књизи по 5 динара, добило би се 86.835 динара. Кад се од ове суме исплате трошкови око штампања, повеза, хонорара, државна би каса добила чистих 23—26.000 динара.

Кад сам казао да ће добитак изнети 23—26.000, узмимо баш 23.000 динара, онда долази на трошкове и хонорар 63.835 динара. Од ове суме узео сам у рачун: да ће свака књига коштати, штампање и укоравање у тврдом повезу, 7000 динара, што чини (7000×7 књига =) 49.000 динара; хонорар за коректуру од сваког штампаног табака по 5 динара, за 450 штампаних табака чини 2250 динара; мени као писцу за овако дело израђено рачунао сам 12.585 динара. Дакле, за цело израђено дело, одштампано у 7 великих књига, скупа од 450 штампаних табака, **добити на име награде за сваки табак непуних по 28 динара.** Међу тим, министарство финансија само коректуру плаћа за штампање разних расписа, упутстава, закона и т. д. кад се одштампавају сакупљени у једној књизи, од сваког штампаног табака од 20 до 40 динара.

Да ли сам и код ове понуде био себичан и мислио само на своју материјалну корист, као што жели да ми придене г. Стојан Протић? И да ли је било места онако дрском подметању у поменутом нападу, од стране г. Стојана М. Протића, који на стр. 141. вели:

„Потписани се после приличнога премишљања, решио да све то, у овом приказу, изнесе не само за то, да обелодани једну врло ружну радњу, коју из књижевности треба гонити, него и зато, и поглавито зато, да спасе државну касу од једне очевидне — пљачке“.

Ово нека оцене читаоци, који имају моју прву књигу у рукама; нека цене и оцене они, који познају мене а познају и г. Стојана М. Протића; нека цене и они, којима је, у разним приликама, плаћено по 80, 100 и 120 динара хонорара од штампаног табака, без икаквих ограничења с техничке стране. Али кад је г. Ст. Протић могао, и са ове стране, да се послужи једном неистином, да насрне на мене, да насрне на част и име моје, онда нека ми је дозвољено да и ја пођем даље, те да читалац може јасно видети, од кога треба чувати државну касу, да ли од мене, или од г. Стојана М. Протића.

Што се мене лично тиче, изнећу за сад овде још само један једини пример.

Године 1890. и 1891, по наредби г. министра финансија, Пореска Управа имала је да сва своја пореска упутства, наређења и расписе сакупи и одштампа у једну књигу. У то време штампане су и нове пореске књиге са нарочитим упутствима за разрез, наплату и предају пореза. Све ово скупа изнело је преко 50 штампаних табака, и пало је мени у део да извршим. Кад је све било скупљено, сређено и послато Државној Штмпарији, позвао ме је тадашњи г. министар финансија, г. Др. Миша В. Вујић, и наредио ми да се у Пореској Управи напише наредба, којом ми одређује хонорар за држање коректуре, као што се то непрекидно, и пре и сад, ради у свима одељењима и министарствима. На ово наређење, ја сам одговорио г. министру да не тражим никакву награду за тај рад, јер исти ћу посао, уз припомоћ једног од службеника Пореске Управе, радити за време канцелариских часова, а сматрам тај

посао за званичан, за које не треба особено плаћати и давати засебне награде. Господин Министар се са мном сложио, и том приликом остало је на миру државној каси преко 2000 динара.

Да видимо сад, како г. Стојан М. Протић стоји са својим примерима несебичности, кад је онако журно похитао „да спасе државну касу од једне очевидне — пљачке“.

Док је постојала земљомерска школа, поред других предмета, предавао се као главни предмет и пореско уређење и извршење закона о порезу. Године 1893, кад су се ученици вратили са катастарског премеравања, требала су да отпочну предавања, и 24 септембра катастарски је одбор поднео предлог да се отпочне рад у школи. Овом приликом, тадањи председник Пореске Управе, г. Стојан М. Протић, изјавио је председнику катастарског одбора г. Љуби Николићу, члану Пореске Управе, да он жели да буде хонорарни наставник у тој школи, да предаје пореско уређење и закон. Господин Николић унео је то у одборски предлог, и после неколико дана предао је г. Протићу, да, као председник Пореске Управе, поднесе на одобрење г. министру. Господин Ст. Протић похитао је и господину министру поднео предлог и своје лично постављење, за хонорарног наставника земљомерске школе, са 2 часа недељно и месечним хонораром од 60 динара.

Као хонорарни наставник, г. Ст. Протић је врло ревносно и уредно изузимао месечни хонорар, а часове школске није никако посећивао. После 20 фебруара идуће 1894 године, управа те школе, не могући више трпети таквог неуредног наставника, који за четири месеца није држао ни једно једино предавање у школи, и ако је више пута позиван да испуни своју дужност, доставила је г. министру и тражила, да се исти као немарљив уклони и постави друго лице. После овога, 26. фебруара, прет-

писом министровим под ПрБр. 3150, г. Стојан М. Протић уклоњен је и постављен други за наставника.

Новом председнику Пореске Управе, катастарски је одбор предложио за наставника сасвим друго лице, и он је то усвојио и постављење поднео г. министру. Овај нови председник, г. Стева Д. Поповић, није хтео да задржи за себе, што је могао то учинити, да буде хонорарни наставник поменуте школе, као што су његова два претходника учинила, и напустио је овај сигурни месечни приход од 60 динара; док је исти приход, на горе изнесени начин, г. Ст. Протић примао, управо отимајући, од Државе сваког месеца по 60 динара, недајући школи и ученицима својим, који су се нарочито спремали за државне порезнике, ни једно предавање.

За овим, прошле године, кад је г. Ст. Протић поново дошао за председника Пореске Управе, похитао је да истера штету, и првог марта већ је био постављен за члана тарифног одбора наших државних железница, на две године, где се од сваке одборске седнице плаћа по десет динара, а што је главно, добија се бесплатна возња на свима железничким пругама. После овога, 15. маја, постављен је и за члана лутриског управног одбора, где се плаћа од седнице 20 динара.

Овде је, сад, г. Ст. Протић постао врло ревностан посетилац сваке седнице, и, што је најглавније, својим говором и својим умовањем толико се напрезао и сад напреже и заморава, да један предмет, који би се могао лако и брзо расправити и решити у једној седници, протеже у две и више седница. Тако и на тај начин г. Стојан М. Протић, од 15. маја прошле до 1. априла ове године, у државном лутриском управном одбору, имао је посећених равно 50 седница, и то: од 15 маја до 31 децембра био је у 35, а од 1. јануара до 1. априла ове године у 15 седница. И примио је за 50 посећених седница,

по 20 динара, 1.000 динара, или просечно по 100 динара месечно.

За тим, месеца октобра, дошло је његово разрешење са председништва Пореске Управе; али и ту је г. Стојан М. Протић био у добиту, дошла је државна милостиња, која месечно износи 176·82, годишње 2.121·84 динара, или дневно без мало 6 динара. Ову милостињу г. Ст. Протић задовољно је примио, оберучки пригрлио и најуредније долази сваког месеца и прима на државној благајници, поред ослепелог службеника Милана Петровића; бившег црквењака чича Мијалка Илића, сина поч. Николе Илића, који је имао својих стечених нарочитих заслуга за време првог устанка; госпође, баба Јеке, супруге поч. Павла Урошевића, првог старешине среза моравског, по ослобођењу нахије крушевачке 1833. године, и других, који такође примају државну милостињу.

Дакле, г. Стојан М. Протић, поред поменутог сигурног дохотка од одборских седница, *примајући на име милостиње из државне благајне сваког месеца по 176·82, примиће за четири и по године 9.548·28 динара*, од чега државна каса нема нити ће икад отуд имати какве користи. Док ја, који сам све слободно време, сву своју уштеду и труд посветио спасавању народне тековине и најдрагоценијег историског блага, које је већ бачено и упропашћено, добијам на име награде 9.000 динара. А, услед те дате ми награде, државна каса добија један чист и сигуран приход, после исплаћене награде и свију трошкова око штампања и укоравања, и то од читалаца, који, као купци једне знатне, лепо штампане, добро повезане књиге, не могу такође рећи да су је преплатили, а још мање да су оштећени. Према томе, државна је каса, од стране моје, у добитку, а читалац није на штети.

Сад нека читаоци пресуде, који од нас двојице штети државну касу, и од кога треба чувати државну касу да је не пљачка.

II

Сад да пређем на други део „критике“ г. Стојана М. Протића, у коме он подвргава оцени само дело, са стране његове књижевне израде. У овом делу, г. Ст. Протић се брижљиво старао да буде „објективан“, као што смо га видели и у првом. Ја ћу, с тога, додирнути само некоја места из тог чисто литерарног дела, тога напада на ме, а и на г. Живана Живановића, као оцењивача мога дела, чије је писмо у истоме, после предговора, штампано. Кад је тако испало, или боље рећи, кад је г. Ст. Протић хтео да увуче у свој претрес и г. Живановића, и то у оноликој мери, то је недовољан овај мој одговор за обојицу. Ја ћу се, у погледу г. Живановића, ограничити само на то, да и овом приликом напоменем: да сам баш њему, претходно и пре понуде г. министру финансија, поверио своје рукописе на преглед и оцену, што сам желео да чујем суд човека, који, осим личног познанства, нема по својим убеђењима ничега иначе са мном заједничког. То је био разлог за ме, да *очекујем непристрасну оцену*; и ја сам је добио. Све што сам имао да кажем о овој оцени г. Живановића, казао сам у предговору књиге I. По томе се овде на томе нећу више устављати, сем што могу, поред тамо изјављене моје топле захвалности, сад овде изјавити жаљење, да је и г. Живановић, за свој труд око прегледања мојега дела, пожео ону масу напада, каква му је у део пала у „критици“ г. Ст. Протића. А сад да пређем на ствар.

У самом почетку књиге I, „Финансије и Установе обновљене Србије“, напоменуо сам: да сам се из самога принципа сам уздржавао од пресуђивања догађаја и својих сувишних мишљења, у колико је то било могуће за систематско сређивање ове драгоцене грађе, која се предаје читаоцима у руке. И то сам одржао, како кроз целу прву књигу, тако и

кроз цело израђено дело, као што је то, поред других књижевних и политичких листова, лепо оценила и „Искра“, илустровани књижевни лист, у приказу бр. 7. на стр. 111: да је „дело огромна збирка проучених и у ред доведених докумената, а тумачења су, колико их има, дошла само с тога да те документе у везу доведу“. Али тако не мисли г. Ст. Протић; и да би остао доследан ономе, што је у реферату казао, да сам се „упуштао у рефлексije“, из целог дела извукао је неколико реченица, и, у другом делу своје „критике“, узео је са стр. 364. књиге I и изнео ово:

„Из целе радње кнеза Милоша, од првога дана, кад је на бојноме пољу заменио свога брата, па све до краја своје владалачке управе, показује се, да је био врло даровит, одважан, досетљив и бистра ума. И ако неписмен, ипак је био вешт у вођењу политике. За њега се може с правом рећи, да је био најсјајнији израз народне српске памети, да су у њему биле усредсређене све идеје, предрасуде и пажње његова народа, што га је и чинило омиљена у целој Српству...“ За овим је са стр. 365. узео и додао: „Услед тога још првих дана по ослобођењу, појављује се завист и подмукло ровење од стране појединих старешина“...

Даље, г. Ст. Протић вели, пошто сам „испричао како је 1816. године 30. априла Народна Скупштина тражила од београдског везира, да јој изда Петра Николајевића Молера“, кога је други дан заједно са капетан Радичем избацио мртве на Калимегдан, после тога шест недеља погинуо у Шапцу владика Мелентије Никшић, а 13. јула 1817. године, у селу Радовању и бивши врховни вожд Кара Ђорђе. За тим узео је и са стр. 367. поменуће књиге прве и изнео:

„Да би прекинуо даље овака крвопролића и стао на пут незадовољним старешинама из првог устанка, кнез Милош, који је живећи по селима и повученим

Лука Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Celović
БЕОГРАД

29

местима, сачувао простоту обичаја, ред, племенитост и мирољубље из свога задружног живота, одважно је стао пред народ. Народ га је на дан 6. новембра 1817. г. искупљен на Скупштини, признао за јединог наследног врховног кнеза Србије, а то је исто поновио и 14. јануара 1827 године..... После овога признања, кнез Милош, као вредан и способан у свему, продужио је и даље да ради и на својим приватним домаћим пословима и трговини, са куповином и препродавањем на велико: хране, соли, говеда и домаћих свиња“.

На ово, а после прве горње реченице, „Да би прекинуо даље овака крвопролића“, г. Ст. Протић, у примедби своје „критике“, на стр. 152. „Дела“, доноси и наставља из Споменика Српске Краљевске Академије XXI. са стр. 15. ово:

„ОвOME насупрот ево шта прича кнез Милош сам:

„И тако сад пошљем истог Анту, још с једним мојим човеком именом Томом Вучићем, с поздравом овим к Вујици: да ако се глава Кара-Ђорђева сад у Београд не донесе, то нека знате да ће и моја и ваша изгубљена бити, и целог народа пропаст из тога следовати!

„Ове моје речи и Вујицу подраже, које и он судећи да за спасење целог народа српског, једног ма и најглавнијег човека жртвовати погрешка није, тако и учини: Кара-Ђорђа погуби, и главу му везиру у Београд пошље. Вечан му буди памет!“

На ово изношење г. Ст. Протића одговорићу толико, да све, што сам казао о кнезу Милошу и о свима знатнијим личностима и догађајима, и све што сам изнео и што ћу још изнети у осталим редом књигама, казао сам само на основу непобитних факата, на основу писмених оригиналних докумената, који су се, хвала Богу, случајно још очували и мојим брижљивим истраживањем и прикупљањем дошли код мене, да их изнесем, да обелоданим потпуну слику истине, како о кнезу Милошу, тако и о смрти

Кара-Ђорђевој и другим важним историским догађајима и личностима, о којима је до сада било погрешно изношење, а о некима се није ништа ни знало, или су била предата потпуном заборава. А за народну Историју, заиста морају бити само истинити докази и сигурни факти, на које се може наслонити; а никако гола причања на рачун туђ, која се могу подметути другоме, као да је о себи причао, међу тим не зна се, ни коме је то причао, ни који је тај писац, који је исто причање ставио на хартију, као што је баш случај, на који се ево наслонио г. Стојан М. Протић.

О овом причању, у поменутом Споменику XXI, а у предговору автобиографији кнеза Милоша, лепо је и јасно напоменуо и сам г. Милан Ђ. Милићевић овим речма:

„Цео тај рукопис јесте кратка автобиографија Кнеза Милоша. А како Кнез није знао писати, то овде писање и не може бити његово, него је његово казивање, диктовано неком писару у перо.

„Ко је био тај писар за сад не могу казати; али, гледајући на неке грешке у говору, на прилику, на употребљавање четвртога падежа место седмога, рекао бих да није био из Шумадије“.

На овакав податак, који, кад се пореди са оригиналним документима из тога самога времена, показује најзад то, да је у овом догађају, смрти Кара Ђорђевој, кнез Милош био само извршилац воље и одлуке Народне Скупштине, а не своје сопствене воље, ево се г. Ст. Протић наслонио, да осумњичи оно, што је изнесено и што ће се изнети на основу најсигурнијих писмених докумената, из доба и времена самих догађаја. Заиста је то чудно.

Све што сам о тим догађајима изнео и што тек иде да се изнесе, као и о факторима из тога доба и њиховом држању, понављам, да заиста нисам казао, нити ћу што казати на памет. Ено, наша Академија Наука, која чува оригинални писмени докуменат од

30. априла 1816. године, исписан руком тадашњег писара Народне Канцеларије, Симе Милутиновића Сарајлије, а потписан од Народне Скупштине и потврђен печатима обркнезова, којим Скупштина тражи од везира Марашли Али паше, Петра Молера, председника Народне Канцеларије, који се склонио код њега у београдски град и потражио његовог заклона, а који је од појединих нахија примио порез и остале народне дажбине, да рачуне о томе преда и положи. После овога акта, који је нађен у везирској архиви после предаје београдског града 1867. године, истога дана, 30. априла ноћу, у граду је удављен Молер и заједно са познатим капетан Радичем Петровићем избачен из града, на градско поље, Калимегдан.

Рекао сам а и сада тврдим, да о смрти Кара-Ђорђевој имам оригиналних писмених докумената, из којих се види цео ток догађаја о смрти његовој и држању великога и мудрога „Врховнога кнеза и правитеља народа Србскога“, Милоша Обреновића. И кад ме је на онакав начин г. Ст. Протић напао и изазвао, ево ђу овде само три документа поменути:

1. Писмо Михаила Тодоровића Германа, српског депутата у Букурешту, од 27. јула 1817. године, упућено „Јего Пр-сву А. А. Пини дјејствителном статском Совјетнику и генералном консулу, в Молдавији и Валахији Јего Императорскога Величества“, у коме се налази и ово:

„Георгије Петровић Черни, как уже извјестно с одним њекоим Греком по имјенни Наумом Карнером, тајним образом ушол из Бесарабиској области... с пашапортом под другим названием... и на конец переправившис чрез Дунај близ крјепости Рама прибил 29-го числа минувшаго Ијунија, в предјели Семендриј, и јавилсја к тамошњему сербскому воеводје Вујцу которому објавил что будто он по повељениј Височајшаго Росијскаго Двора прислан нарочито в Сербију, да би в оружит Народ против нињешнаго

тамо Турецкаго Правитељства, и что в сљед за њим при будет и много численаја Росискаја Армија.“ —

2. Писмени оригинални докуменат из кога се види, да је Народна Скупштина, „Собор Сербски“, на шест дана пре смрти Кара-Ђорђево, 7. јула 1817. године, „собрав“ се „много о том разсуждају што би его жива оставит, но народ бојупчесја краинна пропасти, нехотјаху на то согласитисја, и жива его оставити, но совокупно“ одлучи „его живота лишити“. И ова се Скупштинска одлука морала после и извршити, и извршена је ноћу између 13 и 14. јула.

3. Извештај скупштинског изасланика Георгија Димитријевића, од 27. јула 1817. године, упућен депутату Михаилу Тодоровићу Герману, у коме, између осталого, вели:

„Господин Вуица послао секретара своего в Бјелграда, увједомит Верховнога Вожда о прибитиј Георгија Петровића, шњим и један Грек именов Наум Карнер, и у разних расположенија и намјеренија јего увједомити, и пригласит Верховнога Вожда, к јему на свиданија, и употребит какогo совјета к бунту. Ома Господар Милош Обреновић послао на све стране призвати в Бјелграду све Воеводи и Старјешини на совјета, и објавил им прибитие Георгија Петровића Цернога, и шњим один Греком Наумом, и о намјерение јего, и так присудствие Верховнога Совјета, и Воеводи и Старјешини, једино гласно согласилсја лишити жизни Георгија Петровића, и јего спомошника, 7-го числа Јулија, сос свим тим шчо Господар Милош Обреновић представљал Совјету и Војводама, что не заслужует Георгије Петровић таковија казни, будући он дјесјатољетњаго боренија јего против общчаго непријатеља, и зашчишчение своего отечества, несљедует јему таковој казни, толко он представљал свое мњение, обездружит јего и обратнов в Бесарабиј послат. — Но на то ни один не соглашаетсја, кромје всје вообщче опредјелили лишит јего жизни, ... и с тим образом закључили одиноголасно смертију казни,

и отиравили чиновника к више помјанутому Воеводу Вујцу, сос сентенцију умертвит јего, и тим 13-го на 14-го ноћи обезглавили јего, и главу 15-го представили к Везиру Бјелградском, а 19-го отправљена голова от Везира в Цариградје“...

Да, то су писмени документи из доба и времена самога догађаја, које сам изазван овде споменуо, а нису једини, који се односе на смрт Кара-Ђорђеву, о чему ће у најопширнијем обиму бити говора у књизи четвртој „Финансије и Установе обновљене Србије“, и који се више не дају ни обићи, ни прескочити, ни уклонити. Историја, на својим листовима, после ових верних докумената, прибележиће сасвим потпуно и истинито овај догађај о смрти Кара-Ђорђевој. И онда, поред оних црних слика које Српству служе само на срам и поругу, да је Вукашин убио младога цара Уроша, да је Вук издао на Косову, неће бити и име Милоша Обреновића, да је убио Кара-Ђорђа. И дај Боже, да се докаже, као што наши новији историци и доказују, да и Вукашин није убио цара Уроша, и Вук да није издао на Косову, те да листови наше народне историје буду чисти и светли.

Оволико је доста односно овога важнога и деликатнога питања, које је истакао у својој „критици“ г. Стојан М. Протић, а што није требао чинити како на томе месту, тако и у данашње време, не сачекав да изађе цело дело са свима прикупљеним документима, који све важније догађаје, па и тај, потпуно и у свему износе и расветљују.

Даље ми је замерио г. Ст. М. Протић, што сам на завршетку саме прве књиге у девет врста изнео:

„Из овога малог финансиског прегледа, може се јасно увидети, да је политичко стање у Србији после 1842. године ударило сасвим другим правцем. Новим управљањем земље, у коме је преовлађивао страни утицај, полако су се рушиле политичке установе и земаљски закони. Услед овако вођене политике, са-

свим природно, економно и финансиско стање земље, које стоји у најтешњој вези с политичким стањем, морало је ударити назад; јер је истином утврђено, да само добра и мудра политика даје добре финансије“.

Да сам и ово казао на основу само непобитних факата, доказ су писмени оригинални документи, у којима се налази редом изнесено стање свију државних прихода и расхода, из којих излази: да је после 1842. године, и на финансиском пољу заиста ударило назад, и само за дванаест година било је дефицита у пет рачунских година, који скупа износе 3,467.633·17 пореских гроша. А толика сума за оно време, значила је врло много и осетно.

Али, поред све замерке, г. Ст. Протић, дотичући се појединих догађаја у мојој првој књизи, служио се и извртањем догађаја, које гура за десет и једанаест година назад, па онда довикује, да није истина. Тако износи цитат са стр. 56. књиге прве:

„Српски народ није могао дуго подносити њихово (турско) зверско понашање, и 1788. године, појавио се први народни, оружани устанак, познат под именом *Кочина Крајина*“.

Доносећи овај цитат од речи до речи, у својој „критици“, а на стр. 151. „Дела“, г. Ст. Протић, у место „1788 године“ ставља „1799 године“. Па затим вели: „ово није истина“. И ја велим, да ово није истина, да се *Кочина Крајина* догодила 1799. већ 1788. године, као што и стоји у мојој I књизи.

Даље, на стр. 152. „Дела“, цитирајући са стр. 367. моје књиге ово:

„Да би прекинуо даље овака крвопролића... Народ га је (кнеза Милоша) на дан 6. новембра 1817. године искомпљен на Скупштини, признао за јединог наследног врховног кнеза Србије, а то је исто поновио и 14. јануара 1827. године“...

Г. Стојан М. Протић, у место „14. јануара 1827 године“, ставља: 14 јануара 1837 године.

Шта је са овим хтео г. Стојан М. Протић, и сувише је провидио. А ја велим: ако г. Ст. Протић тако продужи и таким се средствима буде и даље служио, далеко ће дотерати; јер тако већ не раде ни одраслија деца, која се тек спремају за виши и озбиљнији позив. Но, завршујући ове редове, разумем и праштам г. Стојану М. Протићу. Разумем га зато, што ми је познато његово лично нерасположење и мржња према мени; а праштам му, што ми је, као и свима његовим најближим пријатељима, и сувише много позната његова необична и ванредна нервоза и уображење од чега болује.

4. Маја 1898. год.
у Београду.

Мита Петровић.

